

DUNYODA ORTIQCHA ISTE'MOL VA YETISHMOVCHILIK O'RTASIDAGI MUVOZANATNI TA'MINLASH MASALALARI

Ismonaliyeva Omina Ravshanovna

Baliqchi tuman 1-son texnikumi Biznes asoslari fani o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada dunyoda ortiqcha iste'mol va yetishmovchilik o'rtasidagi muvozanat masalalari tizimli tarzda o'rganildi. Tadqiqotning maqsadi — global resurslar taqsimoti, barqaror iste'mol va oziq-ovqat xavfsizligi nuqtai nazaridan ortiqcha iste'molning salbiy oqibatlari hamda yetishmovchilikni kamaytirish strategiyalarini aniqlashdir. Maqolada jahon banki, BMT, FAO va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan statistik ma'lumotlar, shuningdek, ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy tadqiqotlar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: ortiqcha iste'mol, yetishmovchilik, oziq-ovqat xavfsizligi, global resurslar, barqaror rivojlanish.

Issues of ensuring a balance between overconsumption and shortage in the world

Abstract

This article systematically examines the balance between overconsumption and underconsumption in the world. The aim of the study is to identify the negative consequences of overconsumption in terms of global resource allocation, sustainable consumption and food security, and strategies for reducing underconsumption. The article analyzes statistical data provided by the World Bank, UN, FAO and other international organizations, as well as environmental, economic and social studies.

Keywords: overconsumption, underconsumption, food security, global resources, sustainable development.

Вопросы обеспечения баланса между чрезмерным потреблением и дефицитом в мире

Аннотация

В данной статье систематически исследуется баланс между чрезмерным и недостаточным потреблением в мире. Цель исследования — выявить негативные последствия чрезмерного потребления с точки зрения глобального распределения ресурсов, устойчивого потребления и продовольственной безопасности, а также стратегии сокращения недостаточного потребления. В статье анализируются статистические данные, предоставленные Всемирным банком, ООН, ФАО и другими международными организациями, а также экологические, экономические и социальные исследования.

Ключевые слова: чрезмерное потребление, недостаточное потребление, продовольственная безопасность, глобальные ресурсы, устойчивое развитие.

Kirish

So‘nggi o‘n yilliklarda global resurslar, oziq-ovqat tizimi va iste’mol madaniyati bilan bog‘liq masalalar insoniyatning barqaror rivojlanishi nuqtai nazaridan dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ortiqcha iste’mol va yetishmovchilik o‘rtasidagi nomutanosiblik ko‘plab mamlakatlarda iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Yuqori daromadli mamlakatlarda aholi tomonidan ortiqcha iste’mol nafaqat oziq-ovqat, balki energiya, suv va boshqa tabiiy resurslarning haddan tashqari sarf qilinishiga olib keladi. Shu bilan birga, past daromadli mamlakatlarda asosiy oziq-ovqat va suv resurslarining yetishmasligi aholining salomatligi va ijtimoiy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi (FAO, 2020; Jahon banki, 2021). Global miqyosda ortiqcha iste’mol va yetishmovchilikni o‘rganish, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun juda muhimdir. Meadows va hamkasblari (2004) insoniyatning mavjud iste’mol darajasi va resurslardan foydalanish tizimi uzoq muddat barqaror bo‘la olmasligini aniqladi. Ular ta’kidlaganidek, ortiqcha iste’molning davom etishi ekologik inqiroz va oziq-ovqat xavfsizligining pasayishiga olib keladi. Shu bilan birga, Rockström va boshqalar (2009) insoniyat uchun xavfsiz operatsion makon konsepsiyasini ishlab chiqdilar, bu konsepsiya resurslardan oqilona foydalanish va ekologik limitlarni saqlashni ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Ortiqcha iste'mol va yetishmovchilik masalalari nafaqat iqtisodiy va ekologik, balki ijtimoiy jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Sen (1999) o'z tadqiqotida rivojlanish erkinligi kontseptsiyasini ilgari surib, iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlarning yetarli bo'lishi global resurslar taqsimotida adolatni ta'minlash uchun muhimligini ko'rsatdi. Shuningdek, Stern (2006) va Victor (2008) tadqiqotlari iqlim o'zgarishi va resurslarning notekis taqsimlanishi orasidagi bog'liqlikni ochib berdi, bu esa ortiqcha iste'molning global ekologik muhitga ta'sirini yanada aniqroq ko'rsatadi.

Barqaror rivojlanish va aylanma iqtisodiyot konsepsiyalari iste'mol va resurs yetishmovchiligi muammolarini yechishda muhim vosita hisoblanadi. UNEP (2020) hisobotiga ko'ra, chiqindilarni kamaytirish, resurslarni qayta ishlash va raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali ortiqcha iste'mol va yetishmovchilik o'rtasida muvozanat saqlanishi mumkin. Jackson (2017) va Daly (1996) tadqiqotlari esa, barqaror iste'mol madaniyatini shakllantirish, ekologik ongni oshirish va ishlab chiqarish tizimlarini optimallashtirish orqali global resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatlarini tahlil qilgan. Global iqtisodiy o'sish, oziq-ovqat logistikasidagi muammolar va madaniy odatlar resurslar notekisligini kuchaytiradi. Yuqori darajadagi iste'mol nafaqat tabiiy resurslarni kamaytiradi, balki energiya xarajatlarini oshiradi va atrof-muhitga zararli chiqindilarni chiqaradi. Shu bilan birga, past daromadli mamlakatlarda yetishmovchilik oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid soladi, bolalar va ayollar salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va ijtimoiy beqarorlikka olib kelishi mumkin.

Global miqyosda yetishmovchilik va ortiqcha iste'molni kamaytirishning samarali mexanizmlari sifatida xalqaro hamkorlik, barqaror iqtisodiy siyosat, aylanma iqtisodiyot, ekologik targ'ibot va raqamli boshqaruv tizimlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ekologik va iqtisodiy indikatorlarni monitoring qilish orqali resurslarni optimal taqsimlash va barqaror iste'molni rag'batlantirish mumkin. Dunyoda ortiqcha iste'mol va yetishmovchilik muammolari bo'yicha mavjud ilmiy tadqiqotlar keng ko'lamli va multidistsiplinar yondashuvni talab qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu masala nafaqat iqtisodiy yoki ekologik, balki ijtimoiy va siyosiy

jihatlarni ham o'z ichiga oladi (FAO, 2020; Jahon banki, 2021). Me'yoriy va amaliy tahlillar ko'rsatadiki, ortiqcha iste'mol yuqori daromadli mamlakatlarda oziq-ovqat va energiya resurslarining haddan tashqari sarf qilinishiga olib keladi, bu esa global ekologik barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi (Rockström et al., 2009). Shu bilan birga, past daromadli mamlakatlarda oziq-ovqat yetishmovchiligi bolalar va ayollar salomatligiga tahdid soladi va ijtimoiy beqarorlikni kuchaytiradi (Sen, 1999). Iqtisodiy tadqiqotlar, xususan, Meadows va boshqalar (2004) ishlari, global resurslardan foydalanish tizimining uzoq muddat barqaror bo'la olmasligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni aniqladi: resurslarni notekis taqsimlash va iste'mol odatlaridagi nomutanosiblik ekologik inqiroz va oziq-ovqat xavfsizligining pasayishiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan, ortiqcha iste'mol va yetishmovchilik o'rtasida muvozanatni ta'minlash uchun global va milliy siyosatning muvofiqligi muhimdir. Boshqa tadqiqotchilar, masalan, Jackson (2017) va Daly (1996), barqaror iste'mol madaniyatini shakllantirish va aylanma iqtisodiyot tizimlarini rivojlantirish orqali ortiqcha iste'mol va yetishmovchilikni kamaytirish imkoniyatlarini tahlil qilgan. Jackson (2017) global iste'mol darajasi va chiqindilarni kamaytirish strategiyalarini o'rganib, milliy siyosat va ekologik ongini oshirishning ahamiyatini ta'kidlagan. Daly (1996) esa ekologik chegaralar va resurslarni oqilona boshqarish konsepsiyalarini ilgari surgan.

FAO (2020) va UNEP (2020) hisobotlari resurslarni qayta ishlash, chiqindilarni kamaytirish, oziq-ovqat yetkazib berish tizimlarini optimallashtirish va raqamli monitoring orqali ortiqcha iste'mol va yetishmovchilik o'rtasida muvozanatni saqlashning samarali mexanizmlarini ko'rsatadi. Shu bilan birga, tadqiqotlar shuni aniqladi: xalqaro hamkorlik va barqaror iqtisodiy siyosatni amalga oshirish orqali global resurslar taqsimotidagi adolatsizlikni kamaytirish mumkin (Victor, 2008).

Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar esa ortiqcha iste'mol va yetishmovchilik o'rtasidagi nomutanosiblikni boshqarishda aholining ongini oshirish va xabardorlikni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Odamlarning iste'mol odatlari, madaniy odatlar va ekologik ongini shakllantirish orqali resurslarni samarali boshqarish mumkin. Shu nuqtai nazardan, ta'lim va targ'ibot tadbirlarining ahamiyati katta.

Bundan tashqari, tahliliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ortiqcha iste'mol va yetishmovchilik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash faqat milliy siyosat bilan cheklanmaydi. Xalqaro hamkorlik, iqtisodiy integratsiya, ekologik protokollar va barqaror rivojlanish strategiyalari global muvozanatni ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi (Stern, 2006). Tadqiqot metodologiyasi bir nechta bosqichdan iborat bo'lib, sifat va miqdoriy tahlil usullarini o'z ichiga oladi. Birinchi bosqichda mavjud adabiyotlarni sistematik tahlil qilish orqali global va milliy darajadagi ortiqcha iste'mol va yetishmovchilik masalalari aniqlandi. FAO (2020), BMT, Jahon banki (2021) hamda UNEP (2020) hisobotlaridagi statistik ma'lumotlar o'rganildi. Ushbu manbalar asosida oziq-ovqat ishlab chiqarish, iste'mol darajasi, resurslarni sarflanishi va chiqindilar ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Ikkinchi bosqich sifatida miqdoriy tahlil metodlari qo'llandi. Global oziq-ovqat tizimi va iste'mol ko'rsatkichlari bo'yicha trendlar, indekslar va korelyatsion tahlillar o'tkazildi. Masalan, ortiqcha iste'mol va chiqindilar darajasi o'rtasidagi bog'liqlik Pearson korrelyatsiya koeffitsienti yordamida baholandi. Shu bilan birga, yetishmovchilik ko'rsatkichlari (ya'ni, kam ovqatlanish yoki oziq-ovqat tanqisligi darajasi) mamlakatlar kesimida tahlil qilindi va yuqori riskli hududlar aniqlab olindi. Uchinchi bosqich sifatida sifat tahlil metodlari qo'llanildi. Bu metod yordamida global va milliy siyosat, ekologik va iqtisodiy strategiyalar tahlil qilindi. Tadqiqotda barqaror rivojlanish maqsadlari (Sustainable Development Goals) va aylanma iqtisodiyot konsepsiyalari asosida ijtimoiy, siyosiy va ekologik mexanizmlar o'rganildi. Shu bilan birga, tadqiqot psixologik va madaniy aspektlarni ham hisobga oldi, ya'ni aholining iste'mol odatlari, ekologik ong va madaniy xulq-atvori resurslar boshqaruvi bilan bog'liqligi tahlil qilindi.

Statistik tahlillar FAO (2020) va Jahon banki (2021) ma'lumotlariga asoslanib, yuqori daromadli mamlakatlarda oziq-ovqat va energiya resurslarining 25–35% gacha ortiqcha sarflanishi kuzatilganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, past daromadli mamlakatlarda aholining 15–20% qismi yetarli oziq-ovqatga ega emasligi aniqlangan. Bu ko'rsatkichlar global muvozanatni ta'minlashning zarurligini yaqqol ko'rsatadi. Korelyatsion tahlillar shuni ko'rsatdiki, yuqori darajada ortiqcha iste'mol bilan past

darajada oziq-ovqat xavfsizligi o'rtasida salbiy bog'liqlik mavjud. Ya'ni, qanchalik ko'p resurslar sarflansa, past daromadli hududlardagi oziq-ovqat yetishmovchiligi shunchalik keskin bo'ladi. Shu bilan birga, chiqindilar darajasi ham ortiqcha iste'mol bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlangan, bu esa ekologik barqarorlikni tahdid ostiga qo'yadi. Milliy darajada o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan oziq-ovqat xavfsizligi va barqaror ishlab chiqarish dasturlari yetishmovchilikni sezilarli darajada kamaytirgan. Masalan, oziq-ovqat taqsimotini optimallashtirish va resurslarni samarali boshqarish orqali yetishmovchilik darajasi 5–7% ga pasaygan. Shu bilan birga, raqamli monitoring tizimlari va innovatsion texnologiyalar orqali chiqindilarni kamaytirish natijasida ortiqcha iste'molning ekologik oqibatlarini pasaygan.

Madaniy va psixologik omillarning ahamiyati ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, aholining ekologik ongini oshirish va isrofni kamaytirish bo'yicha targ'ibotlar yetarlicha samarali, ammo ijtimoiy odatlar va odatdagi iste'mol madaniyati bu jarayonga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, barqaror boshqaruv mexanizmlari nafaqat iqtisodiy va siyosiy, balki psixologik va madaniy komponentlarni ham o'z ichiga olishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, dunyoda ortiqcha iste'mol va yetishmovchilik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash ilmiy jihatdan murakkab, ammo zarur jarayon bo'lib, bu nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari barqaror siyosat, ekologik strategiyalar va ijtimoiy ongni oshirish bo'yicha ilmiy tavsiyalarni shakllantirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaev, A. (2020). *Global oziq-ovqat xavfsizligi va barqaror rivojlanish. Toshkent: Fan va texnologiya.*
2. Rasulov, B., & Qodirov, S. (2019). *Iste'mol va resurslar: iqtisodiy va ekologik tahlil. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.*
3. Xolmurodov, D. (2021). *Oziq-ovqat yetishmovchiligi va milliy siyosat. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.*

4. Tursunov, M. (2018). *Barqaror rivojlanish va ekologik muvozanat*. Toshkent: Ekologiya va iqtisodiyot.
5. FAO. (2020). *The state of food security and nutrition in the world*. Rome: Food and Agriculture Organization.
6. Jahon banki. (2021). *Global economic prospects and food security*. Washington, DC: World Bank.
7. UNEP. (2020). *Resource efficiency and sustainable consumption*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
8. Karimov, N. (2017). *Oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish texnologiyalari*. Toshkent: Texnologiya va Innovatsiya.
9. Yusupov, R., & Sobirov, I. (2019). *Ijtimoiy ong va ekologik barqarorlik*. Toshkent: Ijtimoiy Fanlar Nashriyoti.
10. Mirzaev, S. (2020). *Oziq-ovqat tizimining global muammolari va yechimlari*. Toshkent: Fan va ta'lim nashriyoti.